

УДК 37.017:39(477):001.3

ЦІННІСНІ ІМПЕРАТИВИ ЗМІСТУ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Ткачук Мирослава, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0001-6456-6730

E-mail: miroslava.tkachuk@gmail.com

У статті обґрунтовується необхідність використання поняття «імператив» для характеристики основних вимог до формування і функціонування змісту сучасного українського національного виховання. Розкрито сутність поняття «імператив» як принципу, що носить характер беззаперечної повинності та базується на глибоких морально-етичних переконаннях. Представлено визначення поняття «зміст національного виховання». Визначено ключові імперативи змісту українського національного виховання (мовні, суспільно-громадянського змісту, самоцінності людини, переорієнтації соціуму з переважно матеріальних на духовні цінності нації та людської цивілізації та ін.).

Ключові слова: імператив, категоричний імператив, ціннісні імперативи, цінності, система цінностей, національне виховання, зміст виховання, зміст національного виховання, сучасне українське виховання.

VALUABLE IMPERATIVES OF MODERN UKRAINIAN NATIONAL EDUCATION CONTENT

Tkachuk Myroslava, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Pedagogy and Educational Management, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0001-6456-6730

E-mail: miroslava.tkachuk@gmail.com

The article substantiates the need to use the term “imperative” to characterize the basic requirements for the formation and functioning of modern Ukrainian national education content. Compilation and systematization methods, retrospective and systematic analysis of philosophical, sociological, cultural, pedagogical works of scientists were used in the process of work on the topic to clarify the essence of the terms “imperative” and “content of national education”. The essence of the concept “imperative” is revealed as a principle that has the character of indisputable obligation and is based on deep moral and ethical beliefs. It is noted that value imperatives are always adaptable to social change. It is substantiated that the process of imperatives development acquires the character of continuous growth of new, improved rules of individuals’ interaction on the basis of those who have already completed their life cycle. The definition of the concept “national education content” has been presented. The importance of value imperatives as the most important factors in personal education has been considered. It is proved that the system of values and attitudes determines social development on the basis of human factor activation. The key imperatives of Ukrainian national education content through the prism of historical and cultural traditions, influences and axiological component (linguistic, social and civic content, man self-esteem, reorientation of society from mainly material to spiritual values of the nation and human civilization, etc.) have been determined. It is stated that the practical implementation of actual imperatives of Ukrainian national education content will contribute to the achievement of Ukrainians’ education goals at the present stage.

Keywords: imperative, categorical imperative, value imperatives, values, value system, national education, content of education, content of national education, modern Ukrainian upbringing.

У сучасних умовах глобалізації, інтеграції України в європейський та світовий простір, українське суспільство перебуває у складній ситуації пошуку власного шляху розвитку, збереження національної ідентичності. Пріоритетом нашої країни проголошується формування свідомого, активного, демократичного громадянина, здатного жити та діяти у громадянському суспільстві, що постійно оновлюється та розвивається. У зв'язку із цим постає нагальна потреба філософського осмислення проблем громадянських, демократичних цінностей українського суспільства, відновлення абсолютних моральних цінностей та імперативів, у яких втілено вимоги суспільства до людини, прогностичного визначення тих цінностей, які мають утверджуватися у майбутньому та пошуку шляхів їх формування через діяльність системи освіти.

Сучасний науковий дискурс характеризується активним використанням поняття «імператив», яке пов'язується із засадами життєдіяльності людини практично в усіх сферах її буття. Теоретико-методологічні аспекти формування та розвитку імперативів розглядаються у наукових доробках філософів, правознавців, економістів, політологів, соціологів, культурологів, істориків, педагогів. Практично всі наукові дослідження імперативів спираються на праці І. Канта, Дж. Сакса, Ф. Ларрен, М. Мойсеєва, Т. Беррі та ін.

Тривалий час поняття імперативу використовується у філософії культури й політології у процесі з'ясування їх суті, соціального призначення, функцій, осмислення шляхів оновлення тощо. Так, зокрема, автори колективної монографії «Імперативи формування громадянського суспільства в умовах модернізації державного управління в Україні: головні виміри та виклики» (2018 р.) піднімають такі питання як: ментальність українського народу у формуванні морально-ціннісних імперативів сучасної України; освіта як імператив розвитку громадянського суспільства [4].

У працях сучасних українських дослідників В. Андрущенко, І. Бега, В. Кременя, О. Лютко, П. Сауха, О. Сухомлинської та ін. висвітлюється проблема демократичного та національно-патріотичного виховання з філософсько-антропологічними акцентами.

Незважаючи на значний обсяг наукових напрацювань, маємо констатувати, що бракує досліджень, пов'язаних з історико-педагогічним аналізом і систематизацією сучасних імперативів змісту українського національного виховання.

Мета статті – обґрунтувати теоретико-методологічні засади понятійного визначення та характеристики імперативів змісту українського національного виховання.

Словники та довідникові джерела визначають «імператив» (лат. *imperativus* – владний, від лат. *impero* – наказую) як беззастережну настійну вимогу; веління, наказ; філософ. категоричний імператив – загальний обов'язковий моральний закон в етиці Канта, який мають виконувати всі люди незалежно від їхнього походження, соціального становища; безумовний принцип поведінки [12]; як принцип, що носить характер беззаперечного обов'язку та базується на глибоких морально-етичних переконаннях людини, що в результаті робить формалізовану моральну чи етичну суспільну норму максимально ефективною [1].

У філософській системі І. Канта термін «імператив» вказує на вищу вимогу, важливий принцип, який визначає, що слід робити і як виконувати обов'язкове: «Уявлення про об'єктивний принцип, оскільки він примусовий для волі, називається велінням (розуму), а формула веління йменується імперативом» [5, с. 251]. Кант виділяє: *категоричний імператив* – «імператив моральності» [5, с. 255] – як визначення обов'язкової загальнозначущої моральної настанови (на протипагу особистому принципу – максимі) будь-якої діяльності; безумовне етичне розпорядження про

належну поведінку людини як розумної істоти, що володіє вільною волею, та *гіпотетичний імператив* – вимоги, які слід дотримувати як необхідних умов, аби досягти поставлених цілей. Категоричний імператив – вчинок, об'єктивно необхідний сам по собі, безвідносно до будь-якої мети: «Він стосується не змісту вчинку і не того, що саме через нього має статися, а форми і принципу, відповідно до якого відбувається сам вчинок» [5, с. 254]. У більш широкому значенні категоричним імперативом називають також основний принцип дії, що має абсолютний і безумовний характер, як, наприклад, необхідність боротьби за збереження миру, за виживання природи і т.д. Гіпотетичні імперативи становлять собою практичну необхідність можливого вчинку, що є засобом для чогось іншого, чого бажають досягнути. Гіпотетичні імперативи бувають технічними (такими, що стосуються умінь; правила уміння) і прагматичними (тими, що стосуються блага людей, їх щастя; поради розсудливості) [10, с. 129].

Більшість філософів трактує імператив практично так само. Зокрема Е. Мірская в імперативах вбачає правила, які виражаються у формі дозволів, заборон, приписів, уподобань і т.п. [8].

В основі імперативів, на думку О. Рудакевича, закладено важливі закономірності формування, функціонування і розвитку спільнот, які раціонально пізнаються чи інтуїтивно осягаються. Інколи політичні сили формулюють імперативи суспільної поведінки, виходячи з егоїстичних інтересів чи ідеологічних засад, що згодом усвідомлюється масами, які відмовляються від неадекватних життєвим інтересам настанов – квазі чи псевдо імперативів [10, с. 130].

У наукових колах немає однаковості щодо того, чи існує один єдиний імператив у сучасному суспільстві, чи їх декілька. Х. Ортега-і-Гасет зазначав: «Нами правують два протилежні імперативи. Людина, жива істота, має нести в собі добро, – велить один з них, імператив культури. Добро має бути людським, пережитим, відтак поєднуватися з життям і бути необхідним йому, – проголошує інший імператив, вітальний» [9, с. 337].

Більшість сучасних науковців виділяє такі імперативи: політичні, економічні, соціальні, екологічні, науково-технологічні, інформаційні, культурні та ін. М. Ільїна та Ю. Шпильова виокремлюють імперативи прямої дії (політичні, економічні, соціальні) та опосередкованої дії (освітній, культурний, людського розвитку, екологічний) [3, с. 225].

За визначених обставин та в певний проміжок часу імперативи потребують обґрунтування, визначення пріоритетних завдань, критеріїв, індикаторів і часових рамок їх досягнення, а процес їх формування повинен мати системний взаємоузгоджуваний характер. Таким чином відбувається «спіральный» розвиток імперативних норм, а процес розвитку набуває характеру неперервного нарощування нових, удосконалених правил взаємодії індивідів [3, с. 224]. При цьому необхідне наполегливе адміністрування виконання імперативів, поширення нових прецедентних зразків, легітимізації відповідних правил і забезпечення їх підтримки в соціумі [3, с. 226].

Оскільки поняття національного виховання поєднує два макросоціальні явища – націю і виховання, то, досліджуючи імперативи національного виховання, слід з'ясувати сутність, соціальне призначення та умови повноцінного функціонування зазначених феноменів. Сутність нації, яка полягає в діалектичній єдності етнічної і політичної самоорганізації соціуму, потребує поєднання елементів національної

етнічності (державної мови, національної історії, національних символів тощо) та власне політичних цінностей, якими є національний суверенітет, національна держава, національна політична система, демократичні норми тощо [10, с. 132]. Нація і людина як феномени і цінності перебувають у нерозривному діалектичному взаємозв'язку: без нації не може розвиватись сучасна людина, її самосвідомість і культура; без вільної, національно свідомої особистості – неможлива нація як життєздатний етнополітичний організм.

В умовах глобалізаційних процесів, у зв'язку з активним розвитком міжнародних відносин, метою і результатом виховання повинна бути особистість, яка поєднує в собі риси національного, загальнолюдського, суспільнозначущого та індивідуально-неповторного [13, с. 4–16] – патріот своєї Батьківщини і водночас громадянин світу. Система виховання в Україні має бути «своїми цілями, змістом і засобами підпорядкована самобутній природі української дитини, потребам забезпечення її належного фізичного, інтелектуального, духовно-морального й естетичного розвитку, засвоєнню національних та загальнолюдських культурних цінностей, формуванню довершеної особистості українця» [14, с. 3]; «готувати людину, органічно адаптовану до життя у світі багатоманітних зв'язків, від контактів з найближчим оточенням до глобальних. Треба навчити молоде покоління культурі і плюралізму думок» [6, с. 2].

Зміст є серцевиною будь-якої системи виховання. Він обумовлюється історичними обставинами та потребами певного суспільства, слугує наповненням структури системи виховання, визначає її напрям та цілі. Саме від змісту залежить те, як система трактуватиме цінності нації. З-поміж інших компонентів процесу виховання (цільовий, змістовний, операційно-діяльнісний, аналітико-результативний) зміст є найбільш чутливим і динамічним, а тому під час модернізаційних змін викликає найбільше суперечок. На сучасному етапі розвитку педагогічної науки переважає думка про те, що зміст сучасного національного виховання визначається прийнятими у суспільстві цінностями (вартостями) та їх інтерпретацією, а тому презентується як явище складне і багатогранне, що вміщує в себе як традиційні, так і нові елементи, продиктовані часом.

В основі сучасної методології добору змісту виховання лежить ідея гуманістичної парадигми виховання – ставлення до людини, як до найвищої цінності, переорієнтації на особистісну спрямованість, створення умов, які забезпечують її вільний саморозвиток, збереження своєї індивідуальності, входження в соціум та активну життєву позицію соціально-ціннісного спрямування [15, с. 319], тому особливої уваги, на нашу думку, заслуговує позиція І. Беха, Б. Бітінаса, М. Боришевського, О. Вишневіського, О. Кононко, С. Максимюк, В. Петровського, О. Сухомлинської, О. Савченко, К. Чорної та ін., які розглядають зміст виховання крізь призму цінностей і якостей особистості, що розвивається, які виявляються у ставленні її до суспільства, держави, людей, культури, природи, праці, власного «Я».

Еволюційно поняття «зміст національного виховання» й «імперативи» пов'язані між собою через ототожнення обов'язкових і формальних норм, хоча вони і мають чіткі межі. Специфіка імперативів у контексті виховання полягає в тому, що це принципи, які впливають з його соціального призначення: забезпечити спадковість, засади гуманізму, успішну життєдіяльність і прогресивний розвиток народу. Це конкретні вимоги, веління чи своєрідні «директиви», які безпосередньо адресуються суб'єктам

виховання. Для цього слід забезпечити формування трьох груп цінностей національного виховання: цінностей-цілей, цінностей-засобів та цінностей-умов, серед яких головними і визначальними є перші. Є очевидним, що імперативи національного виховання віддзеркалюють суспільно-політичне життя: формування певного типу політичної системи, політичного режиму, взаємодії політики з іншими сферами суспільного життя тощо.

Нині актуальним є осмислення вимог до змісту національного виховання, що висувуються соціумом, в якому, як зазначає Р. Інглхарт, відбувається перехід до постматеріальних цінностей [2]. У період становлення українського громадянського суспільства суспільство звернулося до духовних, культурних та моральних національних основ, базових суспільних цінностей, що слугують гуманізму, формуванню особистості громадянина – вільного й діяльного, але такого, який дотримується загальноприйнятих суспільством соціальних норм.

Враховуючи те, що імперативи мають бути спрямовані на якнайповнішу реалізацію соціальної ролі національного виховання, національного організму в цілому та базуючись на критично осмисленому вітчизняному і зарубіжному досвіді, сформулюємо імперативи сучасного українського національного виховання. Основними з них, на нашу думку, є такі:

- категоричні мовні імперативи як культурно-генетичний код України,
- імперативи суспільно-громадянського змісту: формування національної гідності, громадянської і національної самосвідомості, патріотичних почуттів і відповідальності за долю держави, її свободу, незалежність і єдність;
- категоричний імператив І. Канта: «Чини тільки згідно з такою максимомою, керуючись якою ти можеш побажати, щоб вона стала всезагальним законом» [5, с. 260], який за своєю сутністю явно походить від одного з християнських наказів: не бажай (не роби) іншому того, чого не бажаєш, щоб заподіяли тобі.
- категоричний імператив І. Канта: «Чини так, щоби ти завжди ставився до людства і в своїй особі, і в особі будь-кого іншого так же, як до мети, і ніколи не ставився б до нього лише як до засобу» [5, с. 270].
- імператив моральності й відповідності життєвим інтересам нації, історичним традиціям, ментальності народу, вимогам часу;
- імператив самоцінності людини;
- національна ідея. Її сутність має розглядатися як визначення мети, реалізація якої забезпечить нації, кожному її члену щасливе життя;
- переорієнтація соціуму з переважно матеріальних на духовні цінності нації та людської цивілізації.

Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що поняття «імператив (імперативи) національного виховання» розкриває важливий аспект процесу формування та функціонування змісту виховання. Саме на основі осмислення імперативів виховання національна спільнота може свідомо і цілеспрямовано здійснювати соціалізацію нових поколінь.

Подальше дослідження імперативів національного виховання має спрямовуватись на їх всебічне теоретичне обґрунтування, на осмислення нових імперативів, які диктує перехід людства до постмодерної цивілізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жюліа Д. Философский словарь / пер. с франц. М.: Междунар. отношения, 2000. 544 с.
2. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества. *Политические исследования*. 1997. № 4. С. 6–23.
3. Ільїна М. В., Шпильова Ю. Б. Теоретичні основи формування імперативів економічного розвитку суспільства. *Економіка і суспільство*. Вип. 9. 2017. С. 22–26.
4. Імперативи формування громадянського суспільства в умовах модернізації державного управління в Україні: головні виміри та виклики: кол. моногр. / Л. В. Гонюкова, Є. І. Таран, О. М. Петроє та ін. Київ: НАДУ, 2018. 288 с.
5. Кант И. Основы метафизики нравственности. *Сочинения*: в 6 т. / под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана. М.: Мысль, 1965. Т. 4, ч. 1. С. 219–310.
6. Кремень В. Г. Філософія освіти ХХІ століття. *Освіта України*. 2002. 28 грудня. С. 2.
7. Лютко О. Толерантність як імператив сучасного виховного процесу. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 1. С. 184–187. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2014_1_59 (дата звернення 19.01.2020).
8. Мирская Е. Р. Мертон и его концепция социологии науки. *Современная западная социология науки: критический анализ*. М., 1988. С. 42–60.
9. Ортега-і-Гассет Х. Тема нашої доби. Вибрані твори / пер. з іспан. В. Бургградта, В. Сахна, О. Товстенко. К.: Основи, 1994. 420 с.
10. Рудакевич О. Імперативи політичної культури. *Політичний менеджмент*. 2010. № 5. С. 128–135.
11. Саух П. Життєдайна сила імперативів філософського алгоритму виховної системи В. О. Сухомлинського. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/693640.pdf> (дата звернення 20.01.2020).
12. Словник іншомовних слів: 23000 слів та термінологічних словосполучень / уклад.: Л. О. Пустовіт та ін. Київ: Довіра: УНВЦ «Рідна мова», 2000.
13. Стельмахович М. Г. Едукація українознавча. *Рідна школа*. 1994. № 12. С. 4–16.
14. Стельмахович М. Г. Про національне виховання. *Початкова школа*. 1993. № 8. С. 3.
15. Чорна К. І. Зміст виховання. *Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень*. К.: Юрінком Інтер, 2008. С. 319–321.

REFERENCES

1. Zhulia, D. (2000). *Filosofskij slovar'*. M.: Mezhdunar. otnoshenija [in Russian].
2. Inghart, R. (1997). Postmodern: menjajushhiesja cennosti i izmenjajushhiesja obshhestva. *Politicheskije issledovanija*, 4, 6–23 [in Russian].
3. Ilina, M. V., Shpylova, Yu. B. (2017). Teoretychni osnovy formuvannia imperatyviv ekonomichnoho rozvytku suspilstva. *Ekonomika i suspilstvo*, Vyp. 9, 22–26 [in Ukrainian].
4. Imperatyvy formuvannia hromadianskoho suspilstva v umovakh modernizatsii derzhavnoho upravlinnia v Ukraini: holovni vymiry ta vyklyky (2018). L. V. Honiukova, Ye. I. Taran, O. M. Petroie ta in. (Ed.). Kyiv: NADU [in Ukrainian].
5. Kant, I. (1965). *Osnovy metafiziki nrvstvvennosti*. Sochinenija (Vols. 1–6); Vol. 4. Part. 1. M.: Mysl', 219–310 [in Russian].
6. Kremen, V. H. (2002). *Filosofiiia osvity XXI stolittia*. *Osvita Ukrainy*, 28 hrudnia, 2 [in Ukrainian].
7. Liutko, O. (2014). Tolerantnist yak imperatyv suchasnoho vykhovnoho protsesu. *Nova pedahohichna dumka*, 1, 184–187. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2014_1_59 [in Ukrainian].
8. Mirskaja, E. R. (1988). Merton i ego koncepcija sociologii nauki. *Sovremennaja zapadnaja sociologija nauki: kritcheskij analiz*. M., 42–60 [in Russian].
9. Orteha-i-Hasset, Kh. (1994). Tema nashoi doby. *Vybrani tvory*. per. z ispan. V. Burhhradta, V. Sakhna, O. Tovstenko. K.: Osnovy [in Ukrainian].
10. Rudakevych, O. (2010). Imperatyvy politychnoi kultury. *Politychnyi menedzhment*, 5, 128–135 [in Ukrainian].
11. Saukh, P. Zhyttiedaina syla imperatyviv filosofskoho alhorytmu vykhovnoi systemy V. O. Sukhomlynskoho. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/693640.pdf> [in Ukrainian].
12. Slovyk inshomovnykh sliv: 23000 sliv ta terminolohichnykh slovospoluchen. (2000). L. O. Pustovit ta in. (Ed.). Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
13. Stelmakhovych, M. H. (1994). Edukatsiia ukrainoznavcha. *Ridna shkola*, 12, 4–16 [in Ukrainian].
14. Stelmakhovych, M. H. (1993). Pro natsionalne vykhovannia. *Pochatkova shkola*, 8, 3 [in Ukrainian].
15. Chorna, K. I. (2008). Zmist vykhovannia. *Entsyklopediia osvity*. V H. Kremen (Ed.). K.: Yurinkom Inter, 319–321 [in Ukrainian].